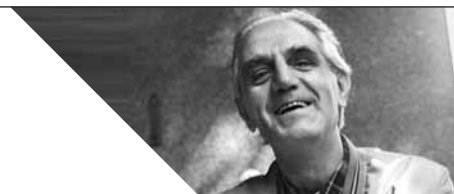

„ötven év alatt hozzá nőtt ország és világ Ottlik Gézához”

Thimár Attila kérdései Lengyel Péterhez

Ottlik Gézaról

OTTLIK GÉZA (1912–1990)

➤ Ottlik Gézaról nagyon sokan írtak kritikákat, tanulmányokat, esszéket, könyveket. Olyan lehet az olvasó érzése, mintha mindenki fontosnak tartaná, hogy beszéljen valamit róla – talán leróva ezzel tiszteletét, adósságát az életmű előtt. Mindezzel együtt úgy tűnik, mintha az értelmezések, sőt az értékelések is, egyforma keréknymokon haladnának egymás után. Adódik ebből a helyzetből, hogy sok szakirodalom elolvasása után megkérdeztem azt az író, akire a legnehezebb feladat hárul, az írói hagyaték gondozóját, Lengyel Pétert, hogy te hogyan látod Ottlik Géza szerepét és helyét a mai irodalomban, a mai irodalmi viszonyok között.

➤ Nem másképp, mint amikor először olvastam. Ahogy a *Hajnali háztetőket* megláttam a Kossuth Lajos utcai könyvesbolt kirakatában, nem akartam hinni a szememnek. Tudtam róla, és azt is tudtam, hogy nem adják ki. Tilos, ahogy a legjobbak. Itt elkezdtem neveket írni, és azonnal láttam, hogy nem lehet. A legszerencsésebb esetben is kimaradna valaki, akinek ebből a sorból kimaradni nem szabad.

Ott állt hát a könyve. Heves szívdobogást éreztem. Megvettem, hazavittem, éjszakára elolvastam. Azokban az években főleg amerikaiakat fordítottam, s ma is úgy látom, hogy akkor az ő prózájuk volt a legjobb. Azután jött az *Iskola*. És már bizonyos voltam benne, hogy nekünk is van regényíró Óriásunk. Ma sem látom másképp.

➤ Kezdjük talán egy olyan kérdéssel, amelyet nem árt felidézni a fiatalabb generációk számára. Hogyan kezdődött a ti kapcsolatotok? Milyen volt az első találkozás, figyelembe véve azt is, hogy akkoriban milyen volt egy pályakezdő és egy immár befutott (befutóban lévő) író kapcsolódási, együttműködési lehetősége, különös tekintettel Ottliknak az irodalmi élet szélére szorított pozíciójával együtt?

➤ Kapcsolatunk. Hogy hogyan kezdődött, azt már itt el is mondtam. Író és olvasó között a könyv elolvasásával kezdődik. Attól kezdve úgy néztem fel rá, ahogy senki másra. Hogy az irodalmi élet szélére szorították, azt nemcsak én nem vettem észre. Az efféle állami és pártnyomásnak az irodalomhoz nem volt köze.

Esetemben közbejárt egy véletlen. Teljesen érdemtelen adományt kaptam az élettől. Ahhoz előbb elvettek: apámat – Merényi Endre épületgépész mérnököt meggyilkolták. Don-kanyar. Munkaszolgálat. Anyám második házassága révén nagynéném lett Nemes Nagy Ágnes.

Náluk voltam egy este, Ottlik látogatóba jött. A forradalom megtorlása utáni évben vagyunk. Az érettségi szünetben megírtam az első novellámat. Megkérdeztem Ottlikot, elolvassná-e, hogy megmondja, érdemes-e nekem ezt csinálnom. Elolvasta. A válasza az volt: „Próbáld meg.” Már mint az írást.

Feltétlenül a találkozáshoz tartozik, hogy megtudhattam tőle: egyoldalú tegeződés pedig nincs. Erre az egyre jó volt a katonaiskola: az illemet megtanulták. A dolog másik oldala, hogy O. G.-t tizenhét éves koromban visszategezni, az nem ment, és nem ment. Tettem, amit ebben a helyzetben mindenki: kerülgettem a megszólítást és a második személyű igeragozást. Később ez nagyon-nagyon lassan megváltozott.

➤ Milyen volt az első Ottlik-olvasói benyomásod, ha ezt fel lehet idézni? Arra volnék most kíváncsi elsősorban, amit te saját tapasztalatodból sokkal jobban tudsz rekonstruálni, hogy milyen kínálatból, „felhozatalból” emelkedett ki az 1957-es *Hajnali háztetők* és az 1959-es *Iskola a határon* megjelenése.

➤ A felhozatal, úgy általában? Nemigen emlékszem kiugró új névre. Két novellistát vettem észre, gondolom, más is, aki hátsó gondolatok nélkül közeledett a szöveghez. Szakonyi Károly és Gerelyes Endre. Nem sokkal később Bertha Bulcsú – az ő novellája elé már „vörös farkat” is nyomtatott az Új Írás. Általában ezt a mentegető szerepet a könyvek vagy írások végére rakott szöveg kapta, innen

a neve. Rajtuk kívül...? Már utcagyerek koromban megtanultam, hogy a földön fekvőbe nem rúgunk bele. És azok a forradalom utáni siker-személyek – vagy a nevük – vereségben maradtak. Nem mondok nevet.

✔ **Lenne itt rögtön egy közbevetett kérdésem: Te tudsz-e arról valami többet, hogy miként engedhették a cenzurális lektorok az *Iskola a határon* megjelenését 1959-ben, egy olyan regényét, amelynek az első fejezetében egyértelmű és pozitív utalás van az 1956-os forradalomra? Ezt szinte csak az olvasni nem tudók nem veszik észre. Az 1957-ben egymást túlzott jóindulattal és kölcsönös szeretettel a tusolóhoz előreengedő emberek – ez nem félreérthető célzás az ország állapotára. Mégsem mondták, hogy „Ottlik elvtárs, ön sem gondolja komolyan, hogy ezt, az ellenforradalomra békésen emlékező könyvet megjelentetjük”. Tudsz-e erről valami közelebbit? Nyilván idetartozik az is, ami a regény későbbi tartalmából derül ki, hogy az ember belső szabadságának és függetlenségének kialakulásáról is szól, de ez talán nem szűrt annyira szemet akkoriban, mint amennyire fontos lett az 1970-es, 1980-as években.**

✔ Ilyen, mint a te hipotetikus mondatod, nem létezett. Sem szóban, sem írásban. Az már maga lett volna az egyenes beszéd. Sunyin tiltottak és ösztönöztek. Abban, hogy csak az nem veszi észre, aki nem akarja, száz százalékig igazad van. Épp csak bővíthető a kérdés. Nem túlzok, ha azt mondom, tucatszám lehettek okok arra, hogy *ne akarják* megérteni. Ahogy Nelson admirális. Megkapta a legfelsőbb parancsot, hogy a túlerőben lévő spanyol Armada elől visszavonuljon, a fekete kötéssel eltakart szeméhez emelte a látcsövet. „Nem láttam Armadát.” Ebből lett Trafalgar.

Egy egész sötét ávós, mondjuk, arra számított, hogy majd ez lesz a mentsége azért, hogy nagy, de igazán nagy szerzők kéziratát visszaadta. Egy igényesebb és puha, külső elismerésekre áhító ember arra vágyott, higgyék már azt a jó betiltottak, megtűrték, hogy ő valójában tisztában van az értékkel, így Ottlik dolgában csak hallgatott. Hogy Ottlik regényével a kézben vaknak tette magát néhány ilyen-olyan cenzor, az nem változtatott a világ történetén. De változtatott a magyar irodalomén, és merem állítani: az országén.

Nemigen mondhatok újat azóta, hogy 1975-ben a kényszerkatonaság alatt megírtam életem egyetlen esszéjét *Adósság* címmel Ottlikről. „...megjelenése óta máig tizenhét év telt el; ennyi nem volt elég úgyszólván arra sem, hogy a létezése észrevétessen...” ... „Ha a huszonegyedik században valaki majd nekiáll, és történelmi távlatból diagnózist készít, az nem Ottlikről fog új dolgokat elárulni, hanem a korszakról, utolsó harminc évünkről. Ennek az időnek legjobb és legfontosabb magyar regénye az *Iskola*.”

Hadd tegyem még hozzá a Szerzőnek köszönhető élményemet. A katonaorvos – akinek éppúgy kötelező volt bevonulni, mint másnak, cserét ajánlott: tanítsam angolul, ő felvesz két hétre a gyengélkedőbe. Ezen a napon inspiciálta a kaszárnyát egy alezredes – nagyon nagy úr, maharadzsa. A betegszobában ülök az ágyban, előttem egy rajztablán könyv, kézirat, papír, toll. Megállt előttem, ordított, mint a fába szorult alezredes:

„Mi ez!”

„Esszé”, feleltem tárgyilagosan. Egy szó nélkül elment.

A könyv engedélyezése tárgyában belső értesülésem valamely furmányos fordulatról nincs – csak gondolkodtam a magam feje szerint, és akkor is erre az eredményre jutottam.

✔ **Érdekelne nagyon az is, hogy milyen volt akkoriban, az 1960-as, 1970-es években az írói pályatársi kapcsolatokat. Mik voltak a színterei, formái, rítusai? Főként azért, mert manapság már egészen másképp néz ki a kapcsolattartás.**

✔ Más, igaz, de az akkori hivatalos irodalmi élethez nem sok köze volt neki sem, nekem sem. Minden héten egy este elmentem hozzá, és úgy éjfélig beszélgettünk. Ha valamely akkori nagyság azt várja, hogy politikáról, netán a haderő alkalmasságáról, csalódnai fog. Irodalomról, magánéletről. Talán ehhez a kérdéshez tartozik: az *Iskola* már régen megvolt, amikor egyszer azt mondta, hogy ha előbb ismer, és tudja, hogy a születési nevem Merényi, akkor annak a figurának megváltoztatta volna a nevét.

Amikor Gyöngyi, a felesége halála után sikerült rábeszélnem a *Próza* összeállítására, akkor kétszer mentem egy héten. Bízam abban, hogy kiemeli a feneketlen kétségbeeséséből. Más terápiát nem tudtam elgondolni. Bevált. Dolgoztunk. Kincset értek nekem ezek az esték, persze.

✔ **A *Próza* 1980-ban jelent meg, szerintem nagyon fontos újítás volt a különböző műfajú szövegek egymás mellé helyezésével. Innen visszanezve ennek sokkal nagyobb felszabadító ereje kellett**

volna legyen, de pár szerzőtől eltekintve mégsem lett olyan nagy hatása, nem követték hasonlóan komplex kötetek. Te miben látod ennek okát?

✔ Az ő egyéniségében. Annaira kivételes volt. Nem kérdezi senki, hogy Albert Einsteint miért nem utánozták fizikusok és kozmológusok. És hogy – részben – itthon maradjunk, Neumann Jánost miért nem másolta egy-két ezer kibernetikus. Persze, tévedhetek. Ahogy mindenki.

✔ Ilyen nagy formátumú szerző körül, mint Ottlik Géza, folyamatos a kritikai, értelmezői visszhang, de ezzel együtt szerinted mikor és miért erősödött meg jobban az érdeklődés iránta az utóbbi ötven évben?

✔ Van lassan érő gyümölcs, ember és szellemi termék. Nem akarok szerénytelen lenni az ő nevében sem, mégis azt mondom: ötven év alatt hozzá nőtt ország és világ Ottlik Gézához.

✔ 1982-ben, hetvenedik születésnapján szimbolikusan nagyszabású köszöntésben volt része. Így utólag hogyan látod, az ifjabb generációk miben szándékoztak és miben tudtak kapcsolódni az addigi életművéhez? Valódi tartalmi kapcsolódás volt ez, vagy inkább kultikus tiszteletadás?

✔ Elég szembeszökő, hogy mennyire fellendült a magyar próza éppen akkoriban. A világ minden irodalmában így van, hol látványosabban, hol kevésbé. Gondoljunk arra: Dante, Petrarca, Boccaccio. Vagy: Hemingway, Faulkner, Fitzgerald, Malcolm Lowry – utóbb Styron, Doctorow, Bellow, Malamud, majd még egy rajban Kerouac, Ginsberg és a többi beatszerző. Valami hasonló a dél-amerikai regényben. De nem csak irodalom: a nonfiguratív francia festők szabályos rajban lepték meg a világot azzal az egészen újjal, amit adtak. Aki pedig kultikus tiszteletadással áll vigyázzba Ottlik előtt, az akár el se olvassa.

✔ Ugyanide kapcsolódik, hogy a fiatalok mennyire tudták integrálni a későbbi munkáit, a *Pályakon-t* vagy az Újhold évkönyvben megjelent *Hajónaplót*? Ezeknek is hasonlóan pozitív fogadtatása volt, mint a korábbi műveknek?

✔ Nehéz válaszolni. A *Hajónaplónak* megvolt a hatása, emlegették – emlegetik – mindkettőjükéről, Mátyásról is jelentős nagybecsüléssel szólva. A többenél, mit tegyek, nem úgy látom. Volt egy jól ismert, sikeres színész, aki bejelentette, hogy a végszót – Cholnoky utolsó mondata *A Valencia-rejtélyben* – nem hajlandó kimondani a színpadon.

✔ Egy kronológiai íven már meg is érkeztünk egy – gondolom – számodra igen nehéz ponthoz, a *Buda* kiadásához. Milyen érveket soroltál magadban mellette, és voltak-e érveid ellene is? Azóta hogyan látod a *Buda* történetét?

✔ Arra kérem az Olvasót, gondoljon bele a pillanatba. Az az ember, akiről úgy tudja, érzi, hogy az egyetlen lángész – elfogultság, ne hagyj el! –, akit személyesen ismer, megkéri, hogy vállalja el a *Buda* szerkesztését és az életmű további gondozását. Elmondta – nem nekem –, hogy nem hivatalosan a fiává fogad. Lehet erre kétféleképpen válaszolni?

Ehhez szeretnék a Kortárs olvasói számára önmagamtól idézni az *Óbudai Anzikszból*: „Kőríz Imre, a kiváló irodalmár egybevetette a megjelent könyvet a kézirattal, és hibajegyzéket készített. Amit megtalált, azt a következő kiadásra kiigazítottam, köszönettel. Ámde a szerző – O. G. – két gépelt példányon javított kézzel, és nem egyformán. Nem vállaltam a mindenható szerepét, az első példányból dolgoztam. A megmaradt eltérések a másodikban találhatóak.”

✔ Ottlik Géza maga is többször nyilatkozott műveinek életrajzi olvasata ellen, híres kijelentése, hogy az *Iskola a határon* szereplője közül mindegyik ő maga, még Merényi is. Mindezek ellenére még ma is nagyon erős az ilyen jellegű olvasási mód. Lehet ez ellen tenni valami okosat?

✔ Úgy hiszem, hogy nem. Ki nem gondolja, hogy a felülmúlhatatlan Erdély-trilógia írója volt az, aki nem szerette a debreceni iskoláját, amikor azt a mondatot olvassa: „Én nem akarok többé debreceni diák lenni”? Azt a *regény*mondatot. De még az innen ezer évekre és fény évekre, más Galaxisokban zajló történetek szerzői is – arra a kevésre gondolok, aki jó író – tiltakoznak, amikor azonosítják őket, netán szeretteiket a Galaktikus Federáció Örökös Uralkodójával vagy a Fermat-sejtést megoldó tamil fiatalemberrel. A regény kitalált történet. Ha valaki mást akar látni benne – lelke rajta.